

Haagse antwoorden

Gender en politieke interviews¹

Erica Huls

Wat is een Haags antwoord? Een antwoord dat lijkt op een antwoord maar het niet is, een half of een vaag antwoord? Eén ding is zeker: een Haags antwoord is niet *gewoon* een antwoord, het is een reactie die typerend geacht wordt voor politiek Den Haag. Dit onderzoek is gericht op *Haagse antwoorden*, opgevat als vraagontwijking. Dat is een vaardigheid die iedereen wel eens van pas komt, terwijl het voor politici een basisvaardigheid in hun beroep is. De vraag van dit onderzoek is of vraagontwijking in media-interviews in gelijke mate, met dezelfde middelen en in vergelijkbare omstandigheden door vrouwelijke en mannelijke politici wordt ingezet.

Vraagontwijking is een glibberig fenomeen. In een voorstudie zijn begrippen uit een gespreksanalytisch studieboek (Hutchby & Wooffitt, 1998) toegepast op een interview van de Britse journalist Martin Bashir met de Amerikaanse popster Michael Jackson. Daaraan, en aan het onderzoek van anderen (bijvoorbeeld Clayman & Heritage, 2002) is het begrippenkader voor dit onderzoek ontleend. Ik onderscheid verschillende vormen van vraagontwijking, die hierna bij de methode worden toegelicht.

Opvattingen over genderverschillen in taalgebruik

De eerste wetenschappelijke publicaties over taal en sekse dateren uit het begin van de twintigste eeuw. Toen hebben gerenommeerde taalkundigen de aandacht gevestigd op verschillen in het taalgebruik van vrouwen en mannen. De termen waarin ze dat deden waren echter niet neutraal: vrouwen zouden in vergelijking met mannen beperkter zijn. Deze opvatting is later de deficiëntieopvatting gaan heten.² Het taalgebruik van vrouwen kwalificeren als deficiënt, is echter op zijn minst ongenueanceerd. Alleen daardoor al past deze opvatting niet meer in een wetenschappelijk debat van deze tijd. Dat neemt niet weg dat ze maatschappelijk telkens weer opduikt.

Tijdens de tweede feministische golf is het onderwerp taal en sekse uit de sfeer van de speculatie gehaald. Aanvankelijk bracht men vooral verschillen in uitspraak, zinsbouw en woordenschat in kaart. Later werd de aandacht gericht op verschillen in gespreksstijl. Bovendien werden verschillen, als ze gevonden werden, niet meer opgevat als tekorten van vrouwen, maar als uitdrukking van een dominantieverhouding (Zimmerman & West, 1975). De dominantieopvatting stelt dat sekseverschil-

len in taalgebruik verband houden met maatschappelijke machtsverhoudingen. Maatschappelijk staan volwassenen boven kinderen, witten boven zwarten en mannen boven vrouwen. Dat zou zijn weerslag hebben in de alledaagse interactie. Toegespitst op gesprekken tussen vrouwen en mannen betekent dit dat mannen daarin meestal de boventoon zouden voeren. Ze zouden vaker en langer praten, meer interrumperen en de gespreksonderwerpen bepalen. Vrouwen zouden een luisterende en opbouwende rol innemen, vrijwillig of door mannen gedwongen.

De in de jaren tachtig van de vorige eeuw opgekomen differentieopvatting is een reactie op de voorstelling van de dominantieopvatting dat vrouwen slachtoffers zijn en dat mannen vrouwen uitsluiten. De differentieopvatting (Maltz & Borker, 1982) stelt dat vrouwen en mannen een verschillende gesprekstijl ontwikkelen omdat ze in hun jeugd gescheiden leven. Meisjes spelen meestal met een of hooguit twee andere meisjes en proberen daarin

harmonie te vinden. Ze stellen vragen en geven de ander het woord, ze luisteren en gaan conflicten uit de weg. Jongens daarentegen spelen doorgaans in grotere groepen waarin het gevecht om de rangorde plaatsvindt. Ze verwerven aandacht terwijl er veel concurrenten zijn, ze proberen elkaar te sturen en ze gaan conflicten aan. In hun spel hebben meisjes en jongens – de latere vrouwen en mannen – dus verschillende opvattingen ontwikkeld over wat een coöperatief gesprek is. Vrouwen verlangen samenwerking, gelijkheid, en steun. Voor mannen staat er een premie op status en onafhankelijkheid. Ze maken zich minder druk om conflict en ongelijkheid. Wanneer vrouwen en mannen met elkaar in gesprek gaan, kan het mis gaan: hun verschillende stijlen geven aanleiding tot spanningen en misverstanden.

Deze drie opvattingen over verschillen in het taalgebruik van vrouwen en mannen hebben gemeen dat ze de tweedeling in de mensheid op basis van het biologische kenmerk *seks* als een vaststaand gegeven opvatten. Karakteristiek voor de vierde opvatting, de constructivistische (Eckert & McConnell-Ginet, 1999), is dat daarmee gebroken wordt. Het begrip *seks* wordt vervangen door *gender*, en dat is meer dan het plakken van een ander etiket. Gender wordt niet beschouwd als een gegeven dat het taalgebruik determineert, maar als een constructie van personen. Het krijgt gestalte – of niet, dat ligt aan de betrokkenen – in de *community of practice*, gedefinieerd als ‘an aggregate of people who come together around mutual engagement in some common endeavour’ (Eckert & McConnell-Ginet, 1998, p. 490). Een *community of practice* is een beroepsgroep of een samenwerkingsverband – het gezin, de universiteit, een krantenredactie of de sportwereld. Mensen gedragen zich als leden

van zo'n gemeenschap en zoeken daarmee gelijkenis. Ze ontwikkelen er praktijken: manieren van doen, spreken enzovoort. Ze kunnen ervoor kiezen gender te markeren. Ook de middelen waarmee ze dat doen en de situaties waarin worden door de betrokkenen bepaald. De gedachte is dat het deelnemen aan zo'n gemeenschap tot overeenkomsten in het taalgebruik van de leden leidt. Verschillen in het taalgebruik van vrouwen en mannen zijn volgens deze opvatting grotendeels het gevolg van een differentiatie in de soorten samenwerkingsverbanden waaraan vrouwen en mannen deelnemen, terwijl, als ze aan hetzelfde verband deelnemen, hun vorm van participatie verschillend is.

Kenmerkend voor het onderzoek vanuit deze constructivistische opvatting is dat er geen gedachten over genderverschillen aan ten grondslag liggen. Generalisaties van het type 'Vrouwen zijn x, mannen zijn y' worden niet interessant geacht; het adagium is 'away from properties, toward social practices' (Eckert & McConnell-Ginet, 1999, pp. 196, 198). Men stelt allerlei vormen van variatie centraal: de variatie in de constructie van gender, de variatie in de taalverschijnselen die gender uitdrukken en de variatie binnen een groep.

In het debat tussen de differentie- en deficiëntieopvatting is gesteld dat de differentieopvatting de verschillen tussen vrouwen en mannen bagatelliseert (bijvoorbeeld Uchida, 1992). De in feite al wat oudere dominantieopvatting zou de betere zijn. Ook wordt geopperd de opvattingen te combineren (Kendall & Tannen, 2003). In de evaluatie van de constructivistische opvatting vindt men opmerkingen van gelijke strekking (Bergvall, 1999): in het diepte-onderzoek van beroepsgroepen en samenwerkingsverbanden raakt de ruimere con-

text van de maatschappelijke ongelijkheid buiten beeld.

In feite zijn alle vier opvattingen die hier de revue gepasseerd zijn interessant voor ons gespreksmateriaal en onze vraagstelling. Als er verschil is in de mate waarin en de middelen waarmee de vrouwelijke en de mannelijke politici de vragen ontwijken en als het repertoire van de ene gender bovendien minder middelen bevat dan dat van de andere, dan wil dat niet zeggen dat de betreffende gender *deficiënt* is,³ al vertonen de bijbehorende personen wel gespreksgedrag dat maatschappelijk kan worden afgerekend. De concepten *macht* en *dominantie* zijn aan de orde wanneer verschillen optreden in gesprekskenmerken die, als ze door de ene gesprekspartner worden toegepast, ten koste van de andere gaan, zoals bijvoorbeeld het interrumperen; de idee van *differentie* wanneer verschillen gevonden worden die op een grotere competitiegerichtheid van de mannen dan wel interactiviteit van de vrouwen duiden.

De verbinding van dit onderzoek met de *constructivistische* opvatting is echter de meest interessante. Die laat zien hoe de vrouwelijke en mannelijke politici in de praktijk vorm geven aan hun lidmaatschap van een beroepsgroep die in beginsel openstaat voor beide genders. Ik heb media-interviews verzameld van vrouwelijke en mannelijke politici, personen dus die tot een zelfde beroepsgroep behoren en daar hetzelfde werk doen. Ik analyseer vraagontwikking, een behoorlijk cruciaal onderdeel van de communicatieve competentie van elke politicus in Nederland, vrouwelijk of mannelijk. Er is geen reden om te veronderstellen dat de politici zich graag in enig gesprekskenmerk dat de aandacht op hun gender vestigt van elkaar zouden willen onderscheiden. Het constructivistische uitgangspunt om geen verschil te veronder-

stellen, maar de constructie van gelijkheid en verschil te onderzoeken, is dus een goed uitgangspunt. Als dus verschillen naar voren komen, zijn die niet het interessantst: dan begint het onderzoek pas echt. Dan komen de omstandigheden aan de orde die het beeld gaan nuanceren: wanneer is er wel verschil en wanneer niet, alsmede de actoren, die de omstandigheden laten meewegen in de mate waarin en de middelen waarmee ze vragen ontwijken.

Methode

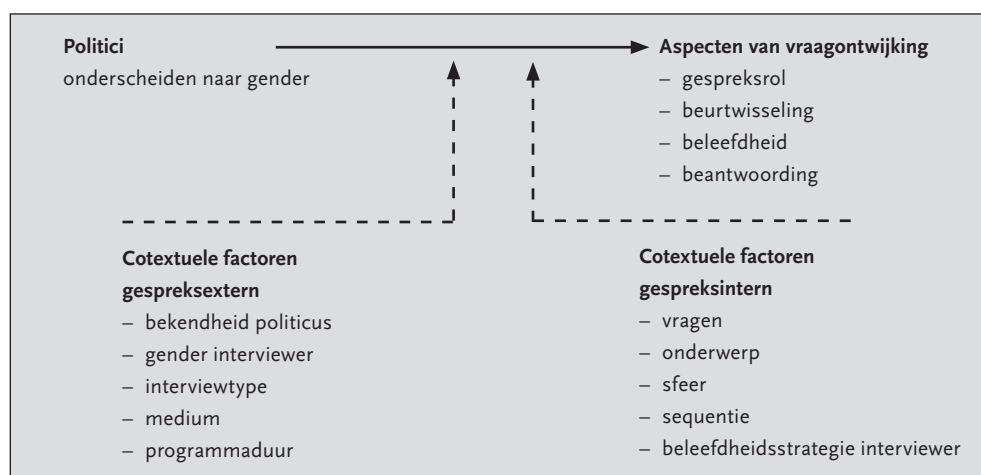
Figuur 1 geeft het onderzoek in schema weer.⁴

In het onderzoek zijn acht vrouwelijke en acht mannelijke politici betrokken, ieder met een interviewfragment van tien minuten. Vrouwelijke politici zijn bijvoorbeeld Sharon Dijksma, Femke Halsema en Ayaan Hirsi Ali; voorbeelden van de mannelijke politici zijn Jan Peter Balkenende, Camiel Eurlings en Pim Fortuyn. De interviews zijn uitgezonden op de radio of televisie in 2003, 2004 en 2005 in programma's zoals De Ochtenden, 2 Vandaag en Zomergasten. Het zijn telkens tweegesprekken. De gespreksfragmenten zijn voor een deel in het

kader van dit onderzoek door Yvette Kuiper en de auteur getranscribeerd, voor een deel ook waren transcripten van studenten uit de cursus gespreksanalyse beschikbaar. De onderzochte 160 gespreksminuten bevatten 411 beurten van de geïnterviewden. Een beurt is hier gedefinieerd als datgene wat iemand zegt tussen twee momenten van eigen zwijgen, terwijl de gesprekspartner zwijgt. Mislukte interruptiepogingen zijn dus niet geanalyseerd.

Rechtsboven in figuur 1 staan de aspecten van vraagontwijking die onderzocht zijn. In het besef dat vraagontwijking een complex begrip is dat zich tot nu toe alleen in deelaspecten laat operationaliseren, zijn er vier gekozen. De gespreksverschijnselen die eronder begrepen zijn, waren van tevoren globaal aangeduid. Ze zijn specifiek gedefinieerd, wanneer de materiaalanalyse daar aanleiding toe gaf.

- 1 Spelen met de gespreksrol. Het is mogelijk een vraag te ontwijken door je niet aan de rol van geïnterviewde te houden. Je kunt bijvoorbeeld de interviewer confronteren met zijn of haar stelling, de invatatie van de interviewer afmaken, een ander onderwerp aansnijden en daar-

Figuur 1 Het onderzoek in schema

mee de agenda bepalen, luistersignalen geven en in de luisterende rol blijven zitten of een tegenvraag stellen.

Een voorbeeld van het spelen met de gespreksrol is ontleend aan het al eerder genoemde interview van Bashir en Jackson. Bashir ondervraagt Jackson hier over zijn relatie met zijn kinderen en hun moeders. Prince is de zoon van Jackson. Hij heeft geen contact met zijn moeder. Jackson was getrouwd met de moeder, maar ze leven niet samen.

- 1 Bashir: When I was talking to Prince one day, he said to me that, er, he he didn't have a mother.
- 2 Jackson: He said he didn't have a mother?
- 3 Bashir: Yeah, I, I said 'Prince, where's your mommy?' And he said: 'I haven't got a mother'.
- 4 Jackson: That's right.
- 5 Bashir: D-Did you tell him to say that?
- 6 Jackson: No.
- 7 Bashir: What do you think he means when he says: 'I haven't got a mother'?
- 8 Jackson: Like he said: 'He didn't have a mother'.

Jackson neemt hier de rol van geïnterviewde niet op zich: in 2 speelt hij de bal terug met een echovraag, in 4 beperkt hij zich tot een bevestigend luistersignaal, in 6 geeft hij antwoord maar ook niet meer dan dat en in 8 geeft hij de curieuze uitspraak van Prince zonder opheldering terug. Ook in het vervolg is de geprojecteerde opheldering niet te vinden.

- 2 Spelen met de beurtwisselingsregels. Je kunt bijvoorbeeld beginnen met praten voordat het beurteinde bereikt is (door elkaar heen praten en interrumpen

dus), zwijgen als je aan de beurt bent of je eigen beurt niet afmaken.

Jackson had het gesprek met Bashir ook zo kunnen laten verlopen.

Bashir: When I was talking to Prince one day, he said to me that, er, he [//he

Jackson: [He said that he enjoyed life here with me in Neverland (het pretpark dat Jackson heeft laten bouwen)? Yeah, that's right. It's absolutely gorgeous here!

Door de geslaagde interruptie is hij de interviewer vóór.⁵

- 3 Het antwoord verpakken in beleefdheid. Het begrip *beleefdheid* is hier ontleend aan de beleefdheidstheorie van Brown & Levinson (1987). Het is een ander begrip dan dat van de etiquetteboekjes. Daar wordt onder beleefdheid meestal verstaan: de ander respectvol benaderen. In de beleefdheidstheorie echter gaat het er zowel om hoe je een ander respecteert en ruimte geeft, als ook hoe je tot stand brengt dat je elkaar aardig en sympathiek vindt. In dit onderzoek zijn de reacties van de politici op de vragen van de interviewers ingedeeld wat betreft beleefdheidskenmerken zoals in de beleefdheidstheorie bedoeld:

- 3.1 Politici kunnen direct en zonder omhaal antwoorden. Laten we de vraag nemen "En heeft u wel eens hasj gerookt?". Een geconstrueerd antwoord, direct en zonder omhaal, is: "Jazeker, in mijn studententijd".
- 3.2 Ze kunnen taalstrategieën toepassen die appelleren aan de menselijke behoefte aan sympathie en betrokkenheid met de constructie: "Kom nou, Paul, natuurlijk heb ik dat wel eens gedaan toen ik jong was. Jij niet

dan?" Of ze kunnen appelleren aan de behoefte aan respect met de constructie: "Eerlijk gezegd wel, ja, in mijn studententijd".

- 3.3 Ze kunnen indirect zijn, dat wil zeggen iets zeggen, dat menen en tegelijkertijd ook iets anders zeggen en menen. Het aan de werkelijkheid ontleende, indirecte antwoord op de genoemde vraag is "Ik kan geen president van de VS meer worden".

- 4 Bij de beantwoording van de vraag zijn er vier mogelijkheden:

- 4.1 Antwoord geven. Hiervan is sprake wanneer geen van de hierna te noemen antwoordvormen optreedt en de interviewer tevreden lijkt. Wanneer Jackson op Bashirs vraag "When d'you think you're gonna have your next child?" gereageerd zou hebben met "Next year", "In the near future" of "Coming July", zou hij antwoord gegeven hebben.

- 4.2 Een onbevredigend antwoord geven. Dit kan op de volgende manieren: de geïnterviewde kan een non-antwoord of incompleet antwoord geven, hij/zij kan vaag doen, hij/zij kan niet ingaan op een deel van de vraag, hij/zij kan een *niets-aan-de-hand*-antwoord geven. Ook het spreekstandpunt verschuiven en niet namens jezelf antwoorden, is hieronder begrepen. Jackson beantwoordt Bashirs vraag over de planning van het volgende kind in feite met "I wish I could have it today". Als antwoord op de vraag is dit onbevredigend: Jackson verwoordt een wens in plaats van dat hij een datum of termijn noemt.

- 4.3 Een antwoord weigeren. Ook hier zijn diverse mogelijkheden. De ge-

interviewde kan openlijk en direct een antwoord weigeren, hij/zij kan onwetendheid claimen en hij/zij kan de vraag aanvallen. Dat laatste kan door het gesprek op een ander niveau te brengen en de vraag als niet relevant, al eerder beantwoord of onjuist aan te merken. Ook kan men de vraag in het extreme trekken, er zo een grap van maken en dan een goede aanleiding hebben om er niet op in te gaan. Je kunt bijvoorbeeld een vraag over je intieme leven weigeren te beantwoorden: "Maar wat ik daar heb gedaan, is niet iets om hier te gaan vertellen. Ben je bedonderd".

- 4.4 Op een presuppositie van de vraag ingaan. Onder een presuppositie wordt hier verstaan: een stelling waarvan de waarheid wordt aangenomen in de vraag (Green, 1996). Het effect is vaak dat het onderwerp geherformuleerd en daardoor verschoven wordt. Het is ook mogelijk de vraag zelf te negeren via het ter discussie stellen van een presuppositie. Bashirs vraag "When d'you think you're gonna have your next child?" bevat de presuppositie dat Jackson nog een kind krijgt. Jackson had de vraag kunnen ontwijken door deze presuppositie tegen te spreken: "I have nothing like that in mind".

Het begrip *vraagontwijking* van dit onderzoek omvat dus meer dan ontwijkend antwoorden (Clayman & Heritage, 2002): met de eerste twee vormen – spelen met de gespreksrol en spelen met de beurtwisselingsregels – speelt de geïnterviewde in op de vraag voordat het antwoord aan de orde is. Bij elk van de hier onder vraagontwijking begrepen fenomenen kan men zich

afvragen of die ook werkelijk op vraagontwijking duidt. Het voert echter te ver om die argumentatie hier te geven.

De vier aspecten van vraagontwijking – het spelen met de gespreksrol, het spelen met de beurtwisselingsregels, het antwoord beleefd verpakken en de beantwoording – sluiten elkaar niet uit. Het is bijvoorbeeld mogelijk de interviewer met een beleefd verpakte tegenvraag over een presuppositie in de vraag te interrumperen. Jackson had dat als volgt kunnen doen.

Bashir: So when d'you think you're gonna have your next
[//child?

Jackson: [Sorry, but whatever gave you the idea that I'd wanna have another child?

In dit artikel kunnen niet alle vormen van vraagontwijking even gedetailleerd worden behandeld. De aandacht gaat op de eerste plaats uit naar *het spelen met de gespreksrol, het spelen met de beurtwisselingsregels* en *vraagontwijking-in-het-algemeen*. Dit laatste is van toepassing wanneer tenminste een van de vier vormen van vraagontwijking speelt. Verder gaat de aandacht uit naar een markant punt bij de beantwoording van de vraag: *het ingaan op een presuppositie*. Tenslotte is een specifiek aspect van de beleefdheid interessant: *de toepassing van taalstrategieën* die appeleren aan de behoefte aan sympathie en respect, hierna 'beleefdheidsmiddelen' genoemd.

De vraag of de vrouwelijke en mannelijke politici, afhankelijk van de context, verschillen in de mate waarin en de middelen waarmee ze vragen ontwijken is kwantitatief geanalyseerd. De resultaten worden gepresenteerd in overzichten en staafdiagrammen. Wanneer gesproken wordt van een verschil, is dat verschil statistisch significant ($p < .05$).

De contextuele factoren

Wanneer er een relatie bestaat tussen gender en een vorm van vraagontwijking – dus wanneer bijvoorbeeld de vrouwelijke politici de vragen meer ontwijken dan de mannelijke politici –, zouden andere variabelen, bijvoorbeeld het interviewtype, de verklaring daarvoor kunnen vormen. Wanneer vraagontwijking in onderhoudende interviews vaker voorkomt dan in informatieve (bijvoorbeeld omdat onderhoudende programma's meer vragen bevatten die te persoonlijk zijn) en wanneer de vrouwelijke politici meer in onderhoudende interviews optreden dan de mannelijke, dan verschillen ze mogelijk niet door gender, maar doordat ze in verschillende contexten geobserveerd zijn. De volgende stap is dan om de vraagontwijking van de vrouwelijke en mannelijke politici per context apart te vergelijken. Ook is het interessant om na te gaan of de vrouwelijke en de mannelijke politici in gelijke mate op de context reageren.

Foto: Sander Nieuwenhuis

Figuur 1 toont in de onderste helft de 10 contextuele factoren die in het onderzoek zijn bestudeerd als mogelijk van invloed op de relatie tussen gender en vraagontwijking. In tabel 1 worden ze toegelicht. De gespreks-externe factoren zijn voor het gehele interviewfragment constant; de gespreksinterne veranderen in de loop van het gesprek.

Resultaten

Tabel 2 laat zien of de vrouwelijke en mannelijke politici in verschillende mate en met verschillende middelen de vragen van de interviewer ontwijken.

De eerste kolom laat zien dat de vrouwelijke politici minder met de gespreksrol

Tabel 1 *De contextuele factoren*

Factor	Waarden	Operationalisatie
Gespreksextern		
Bekendheid politicus	laag hoog	minder dan 100.000 hits in Google meer dan 100.000 hits in Google
Gender interviewer	vrouw man	
Interviewtype	informatief	hoog feitelijk informatiegehalte; gericht op actuele, serieuze kwesties, ontwikkelingen en gebeurtenissen
	onderhoudend	gericht op smaak, plezier en lifestyle; imago, drama en verhaal zijn van belang; showelementen zoals live publiek en muziek spelen een rol
Medium	radio	het interview is op de radio uitgezonden
	tv	het interview is uitgezonden op de tv
Interviewduur	lang	duur van het totale interview is langer dan 15 minuten
	kort	duur van het totale interview is korter dan 15 minuten
Gespreksintern		
Vorm van de uiting die vooraf ging	vraag	een zin met een omgekeerd woordvolgorde (eerst persoonsvorm, dan onderwerp), een uiting met een vragende intonatie, of een bewering gevolgd door een aanhangselvraag. Ook: beweringen over feiten in het domein van de geadresseerde.
	andere vorm	de overige vormen: een bewering, een puzzel, een stiltevraag, enzovoort.
Onderwerp	zakelijk	uit de openbaarheid en het politieke werk
	persoonlijk	betreft privé en intieme zaken, zoals familie en gezin, hobby's en relaties
Sfeer	positief/neutraal	niet negatief
	negatief	er is sprake van onenigheid en spanning; ook: afwijzen van hulp, een formele opstelling en aanvechten van de status van de ander
Sequentiële positie	nieuw	de geïnterviewde reageert op een vraag die nieuw is, dat wil zeggen nog niet eerder gesteld
	eerder gesteld	de geïnterviewde reageert op een vraag die eerder gesteld is
Beleefdheid interviewer	direct/ zonder omhaal	de vraag is openlijk, kort en bondig geformuleerd
	met middelen	de vraag is expliciet, en bovendien omkleed met middelen die op solidariteit gericht zijn of van respect getuigen
	indirect	de eigenlijke vraag is niet verwoord, maar afleidbaar uit een voorbeeld, spreekwoord of andere boodschap

spelen dan de mannelijke: zij doen dit in 47,5% van hun beurten; de mannelijke politici in 60,5%. Als het om het spelen met de beurtwisselingsregels gaat, is er geen verschil. De mannelijke politici passen relatief veel beleefdheidsmiddelen toe (46,1% versus 22,5%). De vrouwelijke politici gaan in 16,4% van hun reacties op een presuppositie in. Dat is meer dan de mannelijke, die dit in 7,8% van hun reacties doen. Als het gaat om enige vorm van vraagontwijking – de laatste kolom – dan blijken de politieke mannen dit meer te doen dan de vrouwen. Opmerkelijker is overigens dat beide groepen hoog scoren.

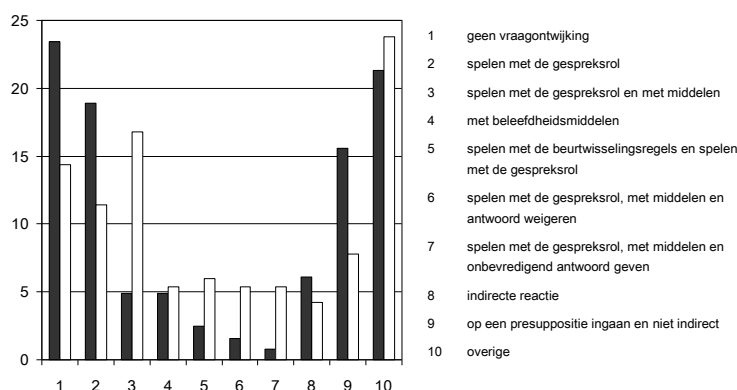
Tabel 3 gaat specifiek in op het beurten-repertoire van de vrouwelijke en de mannelijke politici wat betreft vraagontwijking. Tabel 3 vult tabel 2 aan, doordat de *com-*

binaties van vraagontwijkingsmiddelen die door de vrouwelijke en mannelijke politici zijn toegepast, erin zijn onderscheiden.

Staat 1 laat zien dat de vrouwelijke politici meer niet-ontwijkende reacties hebben dan de mannelijke politici. Ze overtreffen de mannen ook in reacties waarin als enige vraagontwijkingsmiddel het spelen met de gespreksrol wordt toegepast (staat 2). In staat 3 is te zien dat de mannelijke politici vaker het spelen met de gespreksrol en het toepassen van middelen combineren. Vrouwelijke en mannelijke politici scoren ongeveer gelijk wanneer de beleefdheidsstrategieën het enige vraagontwijkingsmiddel zijn (staat 4). Dan volgen in staat 5 tot en met 7 drie vraagontwijkingscombinaties die de mannen relatief vaak kiezen: (1) spelen met de beurtwisselingsregels én met de gespreksrol; (2) spelen met de ge-

Tabel 2 De vraagontwijking van de vrouwelijke en mannelijke politici (percentages)

	Spelen met de gespreksrol	Spelen met de beurtwisselings-regels	Toepassing van beleefdheidsmiddelen	Ingaan op een pre-suppositie	Vraag-ontwijking-in-het-algemeen
Vrouwelijke politici (244 beurten)	47,5	16,8	22,5	16,4	76,6
Mannelijke politici (167 beurten)	60,5	17,4	46,1	7,8	85,6
Totaal (411 beurten)	52,8	17,0	32,1	12,9	80,3

Tabel 3 Staafdiagrammen van het beurtenrepertoire van de vrouwelijke en mannelijke politici wat betreft vraagontwijking (percentages)

spreksrol, tevens beleefdheidsstrategieën toepassen en ook antwoord weigeren en (3) spelen met de gespreksrol, tegelijkertijd beleefdheidsstrategieën toepassen en bovendien een onbevredigend antwoord geven. De staven 8 en 9 laten zien wat de vrouwelijke politici relatief frequent doen: indirect zijn en op een presuppositie ingaan. Staaf 10 heeft betrekking op wat er over blijft.

Samengevat laat tabel 3 zien dat de vrouwelijke politici, als ze de vraag ontwijken, vaker voor één middel tegelijkertijd kiezen: ofwel ze spelen met de gespreksrol, ofwel ze geven een indirecte reactie, ofwel ze gaan op een presuppositie van de vraag in. De mannelijke politici passen meer dan de vrouwelijke combinaties van middelen toe, zoals aangeduid in de staven 3, 5, 6 en 7.

De hoofdmoot van het onderzoek is de analyse van de contextuele factoren in relatie tot gender en vraagontwijking. Vier van de tien factoren bleken van invloed: het interviewtype, het medium, de beleefdheid van de vraag en de aard van het onderwerp van gesprek. Tabel 4 laat zien hoe.

De eerste kolom geeft het percentage vraagontwijking in het totale beurtenrepertoire van de vrouwelijke en mannelijke politici weer. Dan volgen de scores van de vrouwelijke en de mannelijke politici in verschillende omstandigheden: in een informatief versus onderhoudend interview (kolom 2 en 3), op de televisie of op de radio (kolom 4 en 5), wanneer de interviewer de

vraag direct stelt, met middelen omkleed of indirect (kolom 6, 7 en 8) en wanneer het gespreksonderwerp zakelijk of persoonlijk is (kolom 9 en 10).

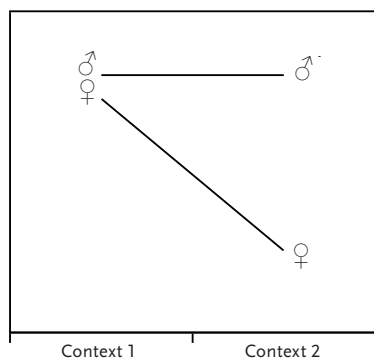
De tabel laat ten eerste zien dat de vrouwelijke politici in veel contexten gelijk aan de mannelijke zijn: in een informatief interview, op de radio, wanneer de interviewer direct is of middelen toepast en wanneer het onderwerp van gesprek zakelijk is. Het is dus inderdaad zo dat het eerder gevonden verschil in de mate van vraagontwijking verband houdt met het feit dat de genders in dit onderzoek in verschillende contexten geobserveerd zijn.

Verder blijken de vrouwelijke en de mannelijke politici vooral te verschillen in onderhoudende programma's op de televisie wanneer de interviewer directe vragen stelt over persoonlijke onderwerpen. De vrouwelijke politici houden zich in die omstandigheden meer dan de mannelijke aan de rollen en de regels en ze geven vaker gewone, directe antwoorden.

Tenslotte komt in tabel 4 naar voren dat de vrouwelijke politici zich qua vraagontwijking aan de omstandigheden aanpassen; de mannelijke politici doen vraagontwijking als een soort tweede natuur in alle omstandigheden vaak. De rij met de mannelijke scores is immers minder gevarieerd dan de rij met de vrouwelijke. De getallen vertonen in elke context een zelfde patroon, dat in figuur 2 is gevisualiseerd.

Tabel 4 *Vraagontwijking-in-het-algemeen in relatie tot gender en de relevant gebleken contextfactoren (percentages)*

	gemiddeld	Interviewtype		Medium		Beleefdheid van de vraag			Onderwerp	
		Infor- matief	Onder- houdend	tv	radio	Direct	Met middelen	Indirect	Zakelijk	Persoonlijk
♀♀ (n=244)	76,6	89,9	56,3	76,8	75,0	61,9	88,7	96,6	85,5	62,0
♂♂ (n=167)	85,6	87,0	76,2	86,1	84,6	87,7	86,7	niet frequent	86,9	81,1

Figuur 2 Het patroon in de contextspecifieke analyse van de vraagontwijking

De vrouwelijke politici reageren op de contextfactor; de mannelijke niet. Context 1 staat hier voor bijvoorbeeld het informatieve interview, context 2 voor het onderhoudende interview, of voor respectievelijk het zakelijke en het persoonlijke gespreksonderwerp. In context 1 gedragen de vrouwelijke en de mannelijke politici zich gelijk; in context 2 verschillen de vrouwelijke politici van de mannelijke politici en van zichzelf in context 1. Dit betekent dat vraagontwijking voor de mannelijke politici een automatisme is, terwijl de vrouwelijke politici zich aan de omstandigheden aanpassen. Dit is een belangwekkende bevinding, waarvan de robuustheid als volgt verder onderzocht is.

De vier specifieke aspecten van vraagontwijking (het spelen met de gespreksrol, het spelen met de beurtwisselingsregels, het antwoord verpakken in beleefdheid en de beantwoording van de vraag) zijn op dezelfde wijze geanalyseerd als de vraagontwijking-in-het-algemeen hierboven. De uitkomsten kunnen veel verschillende patronen vertonen, maar ik vond overwegend het patroon uit figuur 2, dat wil zeggen: de vrouwelijke politici reageren op de contextfactor en de mannelijke niet. Het betreft hier de volgende contextfactoren: het in-

terviewtype, het medium, de programma-duur, de toepassing van middelen door de interviewer, het onderwerp, de sfeer en de eigen bekendheid. Het omgekeerde – dat wil zeggen: de vrouwelijke politici reageren niet op de contextfactor en de mannelijke wel – kwam opmerkelijk veel minder voor. Het is interessant te weten wanneer en hoe. Vooral de vorm van de uiting van de interviewer bleek relevant voor de mannelijke politici. Zij spelen relatief vaak met de beurtwisselingsregels wanneer de ‘vraag’ van de interviewer niet de vorm van een vraag heeft. Dan pakken ze hun antwoord ook minder vaak in met beleefdheidsmiddelen. Verder gaan ze, wanneer een vraag voor het eerst gesteld wordt, weinig op een presuppositie in.

Deze gegevens nuanceren de conclusie die uit tabel 4 volgde. De mannelijke politici reageren wel op contextfactoren, maar minder vaak en anders dan de vrouwelijke politici.

Conclusies en discussie

De vrouwelijke en mannelijke politici komen in een aantal opzichten van vraagontwijking overeen. Beide groepen gebruiken vraagontwijking frequent en hebben een behoorlijk aantal middelen en combinaties van middelen tot hun beschikking. Verschillend zijn de vrouwelijke en mannelijke politici ook. De mannelijke politici ontwijken over het geheel genomen de vragen meer dan de vrouwelijke. Bovendien zetten ze andere middelen in. Ze spelen vaker met de gespreksrol en zetten vaker beleefdheidsmiddelen in. Een onderscheidend kenmerk van de mannelijke politici is dat ze vaker een *cocktail* aanbieden: ze mixen verschillende vormen van vraagontwijking in één reactie. Kenmerkend voor de vrouwen is een grotere indirectheid. Ook

gaan ze vaker op een presuppositie van de vraag in.

Opmerkelijke bevindingen kwamen naar voren in de contextspecifieke analyses. Er zijn allerlei omstandigheden gevonden waarin de genders niet verschillen. Bovendien passen de politieke mannen zich, anders dan hun vrouwelijke collega's, nauwelijks aan de context aan. Bij iedere vraag, zelfs wanneer deze het knikkeren van hun dochtertje van drie betreft, is de kans groot dat ze ontwijkend reageren. Op één contextfactor reageren ze wel: wanneer het interview het karakter van een vraagantwoordspel verliest en de interviewer de vraag een afwijkende vorm geeft (bijvoorbeeld een stelling of een puzzel), grijpen de mannelijke politici in de beurtwisselingsregels in en laten ze de middelen achterwege. De vrouwelijke politici doen dit niet.

De vrouwelijke politici houden, anders dan de politieke mannen, ook met factoren in de situatie – de gespreksexterne factoren – rekening. Verder reageren ze op factoren in de interactie – de gespreksinterne factoren – maar op andere dan de politieke mannen. Ongeacht de sequentiële positie van de vraag gaan ze relatief vaak in op een presuppositie, terwijl de mannen in dit opzicht variabel zijn: uit een eerste vraag pikken ze zelden een presuppositie om op door te gaan.

Samenvattend kan men stellen dat de mannelijke en de vrouwelijke politici een ander gespreksmodel hanteren. In dat van de mannelijke politici nemen contextfactoren een geringe plaats in. Vraagontwijking is voor hen bijna een tweede natuur. Ze hebben daarvoor veel middelen tot hun beschikking. Ze letten slechts op de vorm van de vraag en de sequentiële positie. Wanneer de vraag van de interviewer de vorm van een niet-vraag krijgt, reageren ze assertief en direct. In het gespreksmodel van

de vrouwen is een groot aantal contextfactoren opgenomen. Vraagontwijking is voor hen geen automatisme. Ze beheersen de technieken, maar passen ze minder dan hun mannelijke collega's in combinatie toe. Ze zijn alert op presupposities in de vraag, terwijl de politieke mannen daar zelden op letten wanneer het de eerste vraag betreft.

Aan het begin van dit artikel zijn verschillende opvattingen over genderverschillen in taalgebruik behandeld. Wat betekenen de resultaten in het licht van die opvattingen?

Zoekend naar aspecten waarop de vrouwelijke of mannelijke politici maatschappelijk kunnen worden afgerekend, komt er hooguit één naar voren: de vrouwelijke politici presenteren minder vaak een cocktail van vraagontwijkingsmiddelen dan hun mannelijke collega's. Alle andere middelen hebben ze in hun repertoire en passen ze geregeld toe. Als we ons realiseren dat die cocktails door hun complexiteit misleidend zijn, doen ze dus onder voor de mannelijke politici op een aspect met een twijfelachtige kwaliteit.

Vanuit de dominantieopvatting gedacht is het opmerkelijk dat de mannelijke en vrouwelijke politici gelijk zijn in het spelen met de beurtwisselingsregels, waaronder het interrumpen begrepen is. Een pijler onder die opvatting is immers het frequente interruptiegedrag van mannen: mannen zouden daarmee de participatie van vrouwen aan het gesprek en het openbare leven ondermijnen. In de politiek, voor zover hier onderzocht, is die dominantie voorbij. De vrouwelijke politici hebben het interrumpen onder de knie en zijn gelijkwaardig aan de mannelijke politici.

De dominantieopvatting keert wellicht in een andere zin wel in de resultaten terug, en dan wijs ik opnieuw naar de cocktails. Het inzetten van een cocktail is een

machtsmiddel in die zin dat de interviewer erdoor op een minder geprefereerd punt gebracht kan worden: het is praktisch moeilijk tot onmogelijk om in de gespreksvoortzetting alles mee te nemen wat de geïnterviewde heeft aangereikt. Iedere vorm van vraagontwijking ondermijnt enigszins de initiërende rol van de interviewer in het gesprek, maar de cocktails doen dit bij uitstek.

Een aspect van de differentieopvatting is de stelling dat vrouwen interactioneel en mannen competitief zijn. Dat aspect is op twee manieren niet bevestigd: 1) De resultaten laten zien dat de vrouwelijke en de mannelijke politici verschillen in hun keuze van vraagontwijkingsmiddelen, maar het is niet zo dat de favorieten van de politieke vrouwen een interactioneel karakter dragen en die van de mannen competitief zijn; 2) Beide groepen blijken interactioneel te zijn in die zin dat ze op de gespreksinterne variabelen letten.⁶

Een ander aspect van de differentieopvatting is de stelling dat mannen relatief zakelijk en onpersoonlijk gesocialiseerd zijn, terwijl vrouwen persoonlijker en contextgevoeliger zijn. Voor dit aspect van de differentieopvatting is wel bevestiging gevonden. De politieke vrouwen hebben een ander gespreksmodel dan de politieke mannen. In hun model is een groot aantal factoren uit de context – de situatie en het gesprek – opgenomen. In het gespreksmodel van de mannen is vraagontwijking redelijk standaard, ongevoelig voor aspecten van de situatie, met een gespreksinterne factor die de vraagontwijking dempt en een die hem stimuleert.

Tenslotte kunnen de resultaten nog bezien worden vanuit de opvatting dat de politici een beroepsgroep vormen met gedeelde gesprekskenmerken. Deze opvatting sluit ook gedeeltelijk aan. Dat de vrouwelijke en

mannelijke politici vaak de vragen ontwijken, hoort bij hun beroep. Dat ze daarvoor een groot aantal middelen tot hun beschikking hebben ook. De tijd dat vrouwen in de Nederlandse politieke arena niet of nauwelijks gehoord worden, lijkt voorbij. In 1986 was dat nog zo. Toen pas nam voor het eerst een vrouw (Ria Beckers) deel aan het politieke debat aan de vooravond van de verkiezingen. Ze had moeite om haar geluid te laten horen temidden van het mannelijke verbale geweld: ze werd veelvuldig geïnterrupteerd, bij gelijktijdige pogingen om het woord te nemen, trok ze aan het kortste eind en haar protesten hiertegen schaadden haar imago meer dan dat ze tot een verbetering van haar positie in het gesprek leidden. De politieke vrouwen die in dit onderzoek betrokken zijn vechten om het woord en winnen dat.

Niet passend binnen de opvatting dat de vrouwelijke en mannelijke politici een beroepsgroep vormen, is echter de bevinding dat de vrouwen meer met contextfactoren rekening houden dan de mannen. Het is niet aannemelijk te veronderstellen dat de aan het onderzoek deelnemende vrouwen en mannen hiermee hun genderidentiteit markeren. Meer dan *wie* ze zijn, markeert het verschil *waar* ze zijn, en dan niet geografisch, maar in de politieke geschiedenis. De vrouwen zijn op weg zich een positie te veroveren in een mannenbolwerk. De mannen zijn daar minder bezig met het inschatten van de omgeving en zijn meer op de zaak – lees: het ontwijken daarvan – gericht. De vrouwen vormen er een minderheid die in opkomst is. Aan hun gesprekskenmerken is dat nauwelijks te zien. Ze zijn gesocialiseerd in hun beroep, maar hebben een aspect waarvan verondersteld wordt dat het hun primaire socialisatie kenmerkt – namelijk dat ze zich aan de situatie aanpassen – niet overboord gezet.

De resultaten van dit onderzoek drukken uit dat de hier onderzochte politieke vrouwen en mannen, hoewel verregaand gelijk, vanuit een ander verleden aan de huidige politiek deelnemen.

Noten

- 1 Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met Yvette Kuiper (Kuiper, 2006). Dr Carel van Wijk ben ik erkentelijk voor zijn statistisch advies.
- 2 Klassieke woordvoerders van deze opvatting zijn Jespersen (1928) en Van Ginniken (1913). Ook het werk van Lakoff (1975) is door mensen die haar zienswijze vereenvoudigden geassocieerd met deze deficiëntieopvatting.
- 3 Van belang is hier de waarde die men aan vraagontwikking hecht: is het iets goeds, iets slechts, neutraal of ambivalent? Mijn waardering is ambivalent: vraagontwikking is slim en gewiekst en in die zin positief, maar ook misleidend en dus negatief.
- 4 Wellicht wekt het schema de indruk dat sprake is van een klassieke sociolinguïstische studie naar het effect van 'seks' op vraagontwikking. Die indruk is onjuist. Vraagontwikking is onderzocht in relatie tot een groot aantal contextuele variabelen, waarvan gender er een was. Daarbij zijn logistische regressies toegepast – niet-klassieke technieken die bij uitstek in de *community-of-practice*gedachte passen. De resultaten wezen uit dat de effecten van gender relatief groot waren en systematisch optraden. Op grond van patronen in de werkelijkheid heeft gender dus een aparte, van de overige contextuele factoren onderscheiden plaats in de onderzoeksopzet.
- 5 Het beginpunt van simultaan spreken is aangeduid met '[. Stoppen met spreken door simultaneïteit is aangeduid met '/].
- 6 Ik gebruik hier het woord 'interactioneel' in de zin van letten op de details van de omstandigheden en op anderen, dus in contrast met 'monologisch'.

Literatuur

- Bergvall, V. L. (1999). Toward a comprehensive theory of language and gender. *Language in Society*, 28, 2, 273-294.
- Brown, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clayman, S. E., & Heritage, J. (2002). *The news interview; journalists and public figures on the air*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, P. & McConnell-Ginet, S. (1998). Communities of practice: where language, gender and power all live. In J. Coates (Ed.), *Language and gender: A reader* (pp. 484-494). Oxford: Blackwell.
- Eckert, P. & McConnell-Ginet, S. (1999). New generalizations and explanations in language and gender research. *Language in Society*, 28, 2, 185-202.
- Ginneken, J. v. (1913). *Handboek der Nederlandsche taal: De sociologische structuur der Nederlandse taal* (Vol. 1). Nijmegen: Malmberg.
- Green, G. M. (1996). *Pragmatics and natural language understanding*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Hutchby, I. & Wooffitt, R. (1998). *Conversation analysis: Principles, practices and applications*. Cambridge: Polity Press.
- Jespersen, O. (1928). *De ontwikkeling en de oorsprong van de taal*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkope lectuur.
- Kendall, S. & Tannen, D. (2003). Discourse and gender. In D. Schiffrin, D. Tannen & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 548-567). Malden: Blackwell.
- Kuiper, Y. (2006). *Vraagontwikking: verschillen tussen mannelijke politici, vrouwelijke politici en niet-politici*. Masterscriptie, Universiteit van Tilburg: Tilburg.
- Lakoff, R. (1975). *Language and women's place*. New York: Harper & Row.
- Maltz, D. N. & Borker, R. (1982). A cultural approach to male-female miscommunication. In J. J. Gumperz (Ed.), *Language and social identity* (pp. 196-216). Cambridge: Cambridge University Press.
- Uchida, A. (1992). When 'difference' is 'dominance': a critique of the 'anti-power-based' cultural approach to sex differences. *Language in Society*, 21, 547-568.
- Zimmerman, D. & West, C. (1975). Sex roles, interruptions and silences in conversation. In B. Thorne & N. Henley (Eds.), *Language and sex: Difference and dominance* (pp. 105-129). Rowley, Mass.: Newbury House.